Arxiu familiar

"L'ALTRE" CREUER UNIVERSITARI

L'EXPEDICIÓ A AMÈRICA DEL 1934

ANA DÍAZ-PLAJA TABOADA
MARCELINO JIMÉNEZ LEÓN

UN CREUER DESCONEGUT, UN TEMA PER ENCETAR. Qualsevol universitari amb una mica d'interès per la política educativa ha sentit parlar en diverses ocasions del creuer universitari per la Mediterrània de l'any 1933. L'organitzava la facultat de Filosofia i Lletres de Madrid, dirigit pel seu degà, Manuel García Morente i va ser patrocinat pel govern de la República, sota la batuta del ministre d'Instrucció Pública, Fernando de los Ríos. La Universitat de Barcelona hi va participar amb un grup d'estudiants de diverses procedències. Molts d'ells, amb el temps, esdevindrien figures senyeres en les arts, l'arqueologia, la literatura o la història.

D'aquell creuer se n'ha parlat a bastament: exposicions monogràfiques –o amb una part que hi era dedicada–, llibres, estudis, articles, referències en semblances biogràfiques, rescat de textos publicats per a l'ocasió.[1] Sembla, doncs, que aquell creuer –"el" creuer universitari per antonomàsia– hagi estat únic d'una manera de fer i d'orientar l'ensenyament superior.

En canvi, no s'ha parlat gaire d'una experiència semblant, realitzada l'estiu següent, el

ANA DÍAZ-PLAJA TABOADA i
MARCELINO JIMÉNEZ LEÓN
Universitat de Barcelona

de l'any 1934 i que va ser organitzada des de Barcelona i des de la seva universitat, la Universitat Autònoma de Barcelona.[2] Una autonomia acabada d'estrenar[3] i que, malauradament, tindria el seu primer entrebanc gros pocs mesos després.

El creuer de 1934, que aquesta vegada tenia Amèrica com a destinació, va ser dirigit pel prestigiós catedràtic de Medicina Don Àngel Ferrer i Cagigal i va ser organitzat per dos joves professors, Guillem Díaz-Plaja i Jaume Vicens Vives. L'objectiu educatiu responia, com en el del 1933, a una política cultural basada en les premisses de la Institución Libre de Enseñanza (en endavant ILE) i en tots els esforços de renovació educativa que se'n derivaren els primers anys de la Segona República. A tall d'exemple, es poden recordar les polítiques educatives dutes a terme pels ministres Marcelino Domingo o Fernando de los Ríos per aconseguir una autèntica universitat renovada en continguts, en mètodes i en concepte polític.[4]

En el cas del creuer del 34, cal afegir-hi la peculiaritat de la Universitat de Barcelona. La societat catalana, des de la feina ingent de la Mancomunitat de Catalunya, estava creant un sistema paral·lel d'ensenyament que contrastava amb la universitat oficial. Feia temps que el món del pensament, la investigació i la docència a Catalunya volia un canvi. Així ho van demostrar, també, els dos congressos universitaris catalans (1903 i 1918), entre altres moviments. També des del Ministerio de Instrucción Pública s'estava treballant per una renovació de l'ensenyament superior. I tres anys després de l'adveniment de la República, la vella Universitat de Barcelona es convertia en Universitat Autònoma a partir d'un decret del 8 de setembre de 1933, sota un Patronat renovador i de plena competència científica. Aquest decret superava el perill de construcció de dues universitats paral·leles i feia entrar una forta alenada d'esperit renovador a la universitat tradicional. Així mateix, la nova Universitat Autònoma de Barcelona absorbia tota la influència de les línies educatives de renovació pedagògica de casa nostra, en marxa des dels primers anys del segle XX i en harmonia amb les de la ILE. En conseqüència, el creuer del 34 es fa en el moment en què la nova singladura de la universitat va a tota vela. Era un moment dolç, que poc després els fets d'octubre de 1934 van sacsejar brutalment,[5] en què el Patronat desitjava mostrar la seva excel·lent disposició a projectes renovadors i no volia quedar-se enrere de la iniciativa que la Universidad de Madrid havia tingut l'estiu anterior. Al capdavall, al creuer del 33 la Universitat de Barcelona hi va participar simplement com a convidada. Ara n'era l'amfitriona.

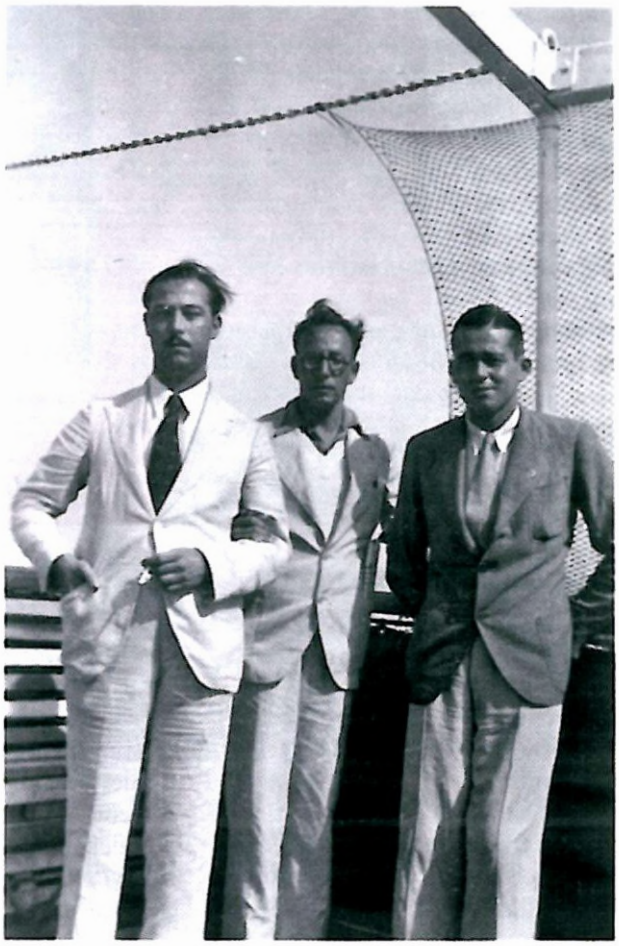

Arxiu familiar

[A dalt] Els dos organitzadors del creuer, Guillem Díaz-Plaja (a l'esquerra) i Jaume Vicens Vives (a la dreta), amb Eduard Valenti i Fiol al mig, a la coberta del *Marqués de Comillas*

[A la pàgina oposada] Un grup d'expedicionaris, fotografiats a la coberta del *Marqués de Comillas*, un vapor de la Companyia Transatlàntica, propietat de la família Güell i López, que va començar a fer la ruta entre Barcelona i Amèrica el 1928.

Aquest article pretén, doncs, desvetllar alguns dels aspectes –culturals, universitaris, humans i geogràfics– d'un viatge que ha romàs gairebé desconegut i que, tanmateix, ofereix interessantíssimes vies d'investigació del passat i de model de futur.[6]

DESCRIPCIÓ VIATGE: OBJECTIUS, ITINERARI, TARANNÀ. Amb el suport de la Universitat, els dos organitzadors van visitar el comte de Güell, president de la Companyia Transatlàntica. L'acord va ser clar: l'expedició universitària ocuparia una part important del passatge –dels 374 viatgers, vora un centenar en formaven part– del vapor *Marqués de Comillas*, i seguiria la ruta atlàntica traçada per aquest vaixell. Güell es va comprometre a fer un preu reduït assequible per als estudiants i professionals interessats en el creuer. El preu va ser de 1.875 pessetes en primera classe, i 1.400 en classe turista. "*Ofrecimos convertir el barco en Universidad flotante, en la cual se irían pronunciando conferencias sobre aquellos temas históricos, literarios o científicos que sirviesesn –a universitarios y pasajeros– de ilustración al viaje. Don Juan Antonio accedió y nos ofreció el* Marqués de Comillas

–por cincuenta días de navegación y dentro del tratamiento señorial de la compañía– en unas condiciones verdaderamente mínimas. Dudo que alcanzasen a compensar la mantequilla que se servía en las comidas."[7] La Universitat es va posar en marxa per desenvolupar una política de beques i mitges beques[8] així com per promocionar –tot editant prospectes i emprant la premsa com a altaveu del projecte– el viatge entre els estudiants universitaris i el públic intel·lectual interessat. *La Vanguardia* anava recollint els avisos enviats des de la universitat de cara a preparar documentació dels futurs creueristes. Van començar a arribar sol·licituds d'arreu: Vigo, Madrid, Valencia, Bilbao...i dels àmbits acadèmics i les professions més diversos.

En aquest sentit, és interessant llegir la descripció del creuer que es fa des de la Universitat Autònoma. De les possibilitats que ofereix cada port, se'n destaquen no únicament les acadèmiques i culturals: "San Juan de Puerto Rico, la perla de las Antillas, on es podrà visitar la seva Universitat, Escola de Medicina Tropical, Centrals Sucreres, i admirar tota la bellesa del seu paisatge tropical, amb els fèrtils camps dedicats al cultiu de cafè, canya de sucre, tabac i tota mena de fruites tropicals". Com es pot comprovar, un interessant programa per engrescar a estudiants i llicenciats en moltes àrees.

Tot i sentint la importància cultural i política del viatge, en certa manera la Universitat Autònoma es va llançar a l'aventura sense gaires suports oficials, més enllà dels esmentats.

Amb entusiasme es va arribar als 95 inscrits[9]. Una ullada a la llista de passatgers confegida per la Universitat Autònoma de Barcelona dóna idea de l'abast del viatge i de la intenció interdisciplinària –àdhuc interprofessional– que animava el viatge. Hi havia estudiants de Lletres de les branques d'Història, Filologia i Pedagogia. Cal destacar, en un repàs d'urgència, els noms d'Eduard Valentí Fiol i Santiago Sobrequés, a més dels esmentats Díaz-Plaja i Vicens Vives. Hi trobem també antropòlegs, com el Dr. De las Barras de Aragón o arabistes, com García de Linares. Pel que fa al camp científic, hi trobem la presència de diversos estudiants o professionals relacionats amb el camp de la sanitat: farmàcia, química, i, sobretot la medicina. En aquest camp, cal considerar la presència d'uns joves estudiants que formaven part d'una estirp de metges de relleu –els estudiants Antonio Gallart, fill del Dr. Gallart Monés; o Ricardo Corachán, fill del Dr. Manuel Corachán. És curiosa també la participació d'un petit grup de l'Escola d'Enginyers, o d'un grup d'advocats. Persones que més tard van excel·lir en algun dels camps de les ciències o de les lletres, i altres que potser no han tingut un reconeixement públic, però que, certament, caracteritzaven esplèndidament la manera de fer, de pensar i d'ampliar coneixements pròpia d'una època. També hi havia molts professionals del món de l'ensenyament: catedràtics de secundària, mestres de l'Institut Escola i altres docents. Però, recordem-ho: no es tractava únicament d'un viatge que podia interessar a futurs professionals en formació, sinó que encetava una forma de viatge cultural i d'aprenentatge que atreia professionals en exercici que volien aprofitar l'avinentesa d'una expedició pensada des de i per a la ciència.

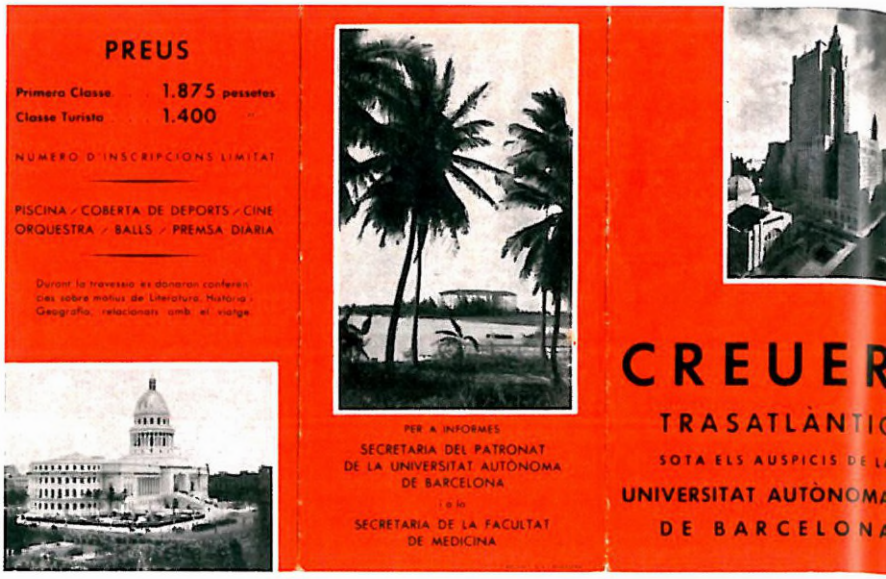

Arxiu familiar

Prospecte promocional del creuer transatlàntic organitzat per la Universitat Autònoma de Barcelona l'estiu del 1934.

L'itinerari, tal com surt recollit en el prospecte, era el següent: Barcelona-València-Màlaga-Cadis-Canàries. Després, travessa de l'Atlàntic fins arribar a Sant Joan de Puerto Rico; Santo Domingo, La Guayra i Puerto Cabello a Veneçuela; Curaçao; Puerto Colòmbia, a Colòmbia; Colón, a Panamà; Puerto Barrios a Guatemala, l'Havana, a Cuba i Nova York als Estats Units. Total, 50 dies de navegació des del 20 de juliol al 10 de setembre.

El recorregut és, a més d'extens, d'una varietat riquíssima de cara a conèixer realitats culturals i científiques molt diverses i canviants. Lògicament, calia aprofitar tantes oportunitats com pogués ser possible, i és per això que, abans de sortir, els dos organitzadors –Vicens i Díaz-Plaja– ja tinguessin emparaulades conferències a universitats i contactes oficials –i oficiosos– amb diverses institucions de prestigi de cada port visitat.

Així mateix, en l'expedició, hi confluïen diversos aspectes amb l'objectiu d'aixecar expectació tant a Espanya com als ports de destinació. Hi havia la força renovadora d'una universitat que es replantejava amb principis democràtics i moderns; una ciutat i un país –Catalunya– en ple desenvolupament de l'Estatut i unes perspectives polítiques esperançadores. També un govern estatal en el seu tercer any de República, ple de projectes educatius en la línia dels més prestigiosos moviments pedagògics del moment. I per últim, es comptava amb l'entusiasme del director Ferrer i Cagigal i l'empenta dels dos organitzadors de la facultat de Lletres. No és d'estranyar que molts països que van visitar esperessin el vaixell *Marqués de Comillas* com una ambaixada cultural, científica i política de primer ordre. I director, organitzadors i passatgers n'eren conscients.

En l'expedició, confluïen la força renovadora d'una universitat que es replantejava amb principis democràtics i moderns, una ciutat i un país amb unes perspectives polítiques esperançadores, i un govern de la República ple de projectes educatius.

LA VIDA A BORD. La idea d'un creuer universitari no comporta únicament els ports de destinació sinó les activitats de formació a bord. Els professors Díaz-Plaja i Vicens van sortir amb un programa de conferències ja establert, i anunciat prèviament, que comportava la preparació de les visites o aprofundia en coneixements adquirits.[10] Així mateix, altres expedicionaris van fer conferències, com ara el professor De las Barras de Aragón, el professor Sas Murias i la catedràtica Carmen Ambroj, única dona entre els oradors. Tots els conferenciants miraven d'ajustar els seus temes a l'itinerari i els interessos històrics del lloc i del moment.[11]

Els universitaris –a través del Dr. Ferrer i Cagigal– van convidar també tres professors porto-riquenys que viatjaven en el *Marqués de Comillas*: es tractava dels professors Pérez, Geigel i Cabrera. Tots ells van parlar d'aspectes culturals i literaris que tindrien gran interès de cara als contactes realitzats en arribar a l'illa.[12]

Lògicament, les conferències de Medicina, a càrrec del Dr. Salvat i del director de l'expedició, Àngel Ferrer i Cagigal, van tenir una importància cabdal, i, com en el cas de les sessions humanístiques, van tenir la seva observació pràctica a terra, amb anada a hospitals o instal·lacions sanitàries.[13]

Tot i l' interès cultural i científic, també hi havia temps de jocs, de balls, de prendre cafè mentre se sentia música, de piscina i d'esports propis d'un vaixell. Diu Guillem Díaz-Plaja en una carta als seus pares datada "Arribant a Puerto Rico, 4-VIII-34": "Es juga a saltar la corda, a un tennis que en comptes de pilota té un cèrcol a un quadre que has d'encertar el número amb una peça rodona, a la granota i molt ping pong.(...) Corrents cap a baix, a les "carreres de cavalls", que es fan amb un cartró que avancen –com en el parchís- per uns daus)". També hi ha cinema, concerts i molta ballaruga. Aquestes activitats els agraden, i aprofiten per posar-se les millors gales que han encarregat a les seves ciutats d'origen ("M'he fet un smoking blanc", diu G. Díaz-Plaja als pares en una carta abans de sortir) o que compren als ports ("*Manolo* [el seu germà] *se compró un traje blanco, muy bonito, y un sombrero también bonito todo por 8 dóla-*

Dinar ofert als integrants del creuer universitari al Hotel Nacional de l'Havana, el 21 d'agost de 1934

Arxiu familiar

res", diu la creuerista Concepción Taboada en una carta als pares datada a La Guayra el 8 d'agost de 1934).

Els viatgers confessen que els falten hores per fer tantes activitats. I, sobretot, que els falta capacitat per arribar a menjar tot el que la Companyia Transatlàntica els ofereix. (Explica Guillem Díaz-Plaja a la mateixa carta del 4 d'agost: "Esmorzar: unes lonxes de "jamón de york" o en dolç? Un parell d'ous? Un embotit?. Després: un vas de lleteta, melmelada? Mantequilla? Pastes? Croissant?. Després fruita: taronges, peres, préssecs"). La carta continua descrivint els àpats en quantitat i en freqüència...

Les activitats al vaixell, la contemplació del mar, el descans a les gandules, els banys de sol a coberta, la lluita contra el mareig o la calor o els vents completaven una vida en què no hi havia temps d'avorrir-se. Els creueristes tranquil·litzen les famílies en les cartes dient que tot va de meravella i que estan feliços al paradís flotant. Alguns detalls curiosos de la travessia: el vol del comte Zepelin en el seu artefacte per sobre del vaixell, al port de Màlaga, el 25 de juliol, que va fer que tothom abandonés el menjador i pugés a coberta a embadalir-se.... I fins i tot la descoberta de dos polissons que van pujar al port de l'Havana.[14] Però potser els creueristes d'això no se n'assabentaven...

Arxiu familiar

Concepción Taboada amb uns nens a Puerto Barrios (Guatemala).

VISITES I SORPRESES A TERRA. Però la plaent activitat del vaixell es complementa amb el laboriós moviment de cada port a què arribaven. Les notícies que recollim a les cartes i a les cròniques mantenen sempre la mateixa tònica: començaven per una rebuda per part de les autoritats acadèmiques i/o culturals, sovint a càrrec del ministre plenipotenciari d'Espanya. Després hi havia els contactes amb intel·lectuals, dels quals se'n desprenien intercanvis en forma de conferències o de projectes futurs.[15] Hi havia, també, les visites que responien als interessos diversos dels creueristes: a aules universitàries, hospitals, Cases d'Espanya o també, com en el cas d'un grup d'enginyers, a refineries com ara la Shell, o a al canal de Panamà, on en van admirar els aspectes més tècnics.

De tant en tant, hi havia sorpreses inesperades o previsibles: a La Guayra no van poder complir el programa previst atès que la situació política de Veneçuela no ho va permetre. Va arribar el ministre d'Espanya i els va comunicar el canvi, de Caracas a Macuto: "*Nos dijo que teníamos que someternos a un plan*", escriu el jove enginyer Manuel Taboada en una carta datada el 13 d'agost, "*llegando a Colón*". I conclou dient: "*No se han puesto del todo claros los motivos, pero la cosa fue que después de tener un programa proyectado para agasajarnos en Caracas, nos prohibieron el ir allí; se nos dijo que los estudiantes hubieran tomado nuestra visita para un movimiento contra el General Gómez, dictador del país*". Un cop més, la idea d'una expedició organitzada per una universitat i d'un país plenament democràtics causava inquietud en certes posicions polítiques. En aquest sentit, el Dr. de las Barras de Aragón comenta que el Dr. Ferrer i Cagigal, "*como jefe de la expedición tenía a su cargo los discursos de gracias y contestación a los brindis y en esto a través de todo el viaje se vio precisado a realizar una labor ímproba, en que, combinando su elocuencia con su talento y discreción, supo salir airoso y dejar muy alto el pabellón de España en todas las ocasiones que se presentaron, algunas de verdadera dificultad*".·[16] En altres casos els creueristes comproven *in situ* aspectes que els sobten o els fan reflexionar sobre els diversos aspectes colonials. Alguns –De les Barras n'és un– comenten el rerefons hispànic d'un Puerto Rico americanitzat. Altres no van deixar de banda el contacte amb els moviments nacionalistes.

Diu Guillem Díaz-Plaja: "*He vuelto muchas veces a deambular por las calles casi gaditanas del viejo San Juan, pero nunca he sentido la emoción de aquella primera visita cuando, con un grupo de profesores y estudiantes, fuimos a visitar, en su modesto bohío de Río Piedras, al hombre que encabezaba un nacionalismo difícil y desesperado, que habría de llevarle a la cárcel y que se llamaba Pedro Albizu Campos. Y me parece que estoy viendo sus ojos inyectados en sangre, en la piel morena, gritando que iría a España a sacudirnos los hombros, porque no sabíamos comprender la dimensión de su gesto*".[17]

Més endavant, en el mateix llibre, l'autor recorda els contactes amb els poetes de ritmes caribenys i amb els acadèmics i escriptors amb qui es van relacionar. També els seus contactes amb la poesia negra. El món de la negritud va ser, per a molts viatgers, un descobriment apassionant, en totes les seves vessants, no únicament la literària. Hi veuen els diversos sediments de la població negra, i les diferents projeccions de cada país segons els avatars de conquesta i colonització. Així, la jove professora d'història Concepción Taboada, referint-se a Curaçao, escriu als seus pares en una carta datada a bord del *Marqués de Comillas* el 13 d'agost: "*Fue este puerto la sorpresa del viaje, ya sabéis que es colonia holandesa, qué tipo de civilización más buena. (...) fuimos fisgonenando por las calles, y vimos las casas de los negros, limpias, bonitas, ellos haciendo vida de familia, la madre e hija cosiendo, el padre y el chico leyendo, una cosa tan diferente de otros sitios (...) Los holandeses tienen este sistema de colonización, que no es el del español romántico que se une con ellos y da el tipo mestizo, ni el inglés o norteamericano que los veja o mejor dicho los suprime.*"

Després de les ciutats centreamericanes, de la cultura caribenya, Nova York els enlluerna en un sentit totalment diferent: "*Yo os puedo garantizar que a pesar de haber visto la entrada en New York muchísimas veces en películas, con su estatua de la Libertad y los rascacielos, puentes monumentales, etc. me impresionó profundamente*", diu Manuel Taboada en una carta als pares datada el 27 d'agost. Díaz-Plaja va fer una conferència a la Casa de España de Columbia University, i encara van tenir temps d'anar a Coney Island, pujar a l'Empire State, anar a West Point... francament, multiplicaven el temps!

Les qüestions culturals, històriques o antropològiques d'una banda, i les científiques de l'altra no impedien que els viatgers universitaris traguessin el màxim suc de tots i cadascun dels ports. Els seus amfitrions no es preocupaven únicament de fer conferències o visites tècniques. Els tenien preparat també excursions a indrets de platja, banquets, sessions de ball, visites a parcs... també, en el poquíssim temps lliure que tenien, aprofitaven per anar a mercats i tocar i tastar fruites tropicals, comprar records, observar el preu de vestimenta, les maneres de fer de la gent, fer-se fotografies...

Guillem Díaz-Plaja i Concepción Taboada, emmarcats per Santiago Sobrequés i Eduard Valentí i Fiol, a bord del *Marqués de Comillas*, amb el perfil de Manhattan al fons

Arxiu familiar

EL CREUER DE 1934 I LA UNIVERSITAT DE BARCELONA D'AVUI. Tanmateix, les fites d'aquest segon creuer ultrapassaven, en certa manera, els objectius del creuer precedent. Si el del 33 va ser un creuer eminentment humanístic, fins i tot decantat cap a la banda de la Història Antiga, el del 34 obria nous horitzons en diversos aspectes. Com, per exemple el concepte d'interdisciplinarietat, la coordinació d'objectius docents, la creació d'un públic fidel, el concepte d'interculturalitat (tant pel que fa als passatgers com a l'itinerari), l'establiment de relacions i intercanvis amb països americans (que van conduir al projecte de vinguda d'estudiants americans a Barcelona) i la consolidació d'aquesta forma d'aprenentatge, amb el projecte posterior –o simultani– d'altres creuers.

Celebrar els vuitanta anys del creuer universitari de la Universitat Autònoma de Barcelona el 1934 no és simplement un exercici de nostàlgia. És una ocasió per reivindicar una tasca duta a terme per la Universitat de Barcelona i possibilitada per la societat civil del moment. És també una ocasió per mostrar al conjunt de la ciutadania exem-

ples d'una política educativa que resulta desconeguda avui dia i de la qual podem extreure conclusions de valor cívic i polític. Però potser l'aspecte més interessant és aprofitar la commemoració per vincular-la a formes d'estudi, investigació i docència de molts ensenyaments en marxa en el moment actual de la universitat i la societat catalana.■

NOTES

1. Vegeu el catàleg de l'exposició monogràfica AA.VV.: *Crucero universitario por el Mediterráneo [verano de 1933]*, Madrid, Residencia de Estudiantes, 1995, 94 p; i sobretot l'excel·lent treball de Gracia Alonso, Francisco y Fullola Pericot, Josep M.: *El sueño de una generación: el crucero universitario por el Mediterráneo de 1933*, Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2006, 534 p. Hi ha també una part important dedicada al tema a López-Ríos Moreno, Santiago i González Cárceles, Juan Antonio (coords.): *La Facultad de Filosofía y Letras de Madrid en la Segunda República. Arquitectura y Universidad durante los años 30*, Madrid: Ministerio de Cultura-Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales-Ayuntamiento de Madrid, 2008, 767 pp. + cd.

2. Trobarem referències molt puntuals a: Morales Montoya, Mercè i Sobrequés i Callicó, Jaume: *Santiago Sobrequés i Vidal. Historiador, professor i ciutadà (1911-1973)*, Barcelona, Editorial Base, 2011, 317 p. (informació sobre "El creuer d'Amèrica" a les pp. 68-75); Muñoz i Lloret, Josep M. (ed.): *Album Jaume Vicens Vives (1910-1960)*, Madrid-Barcelona, SECC-Editorial Vicens Vives, 2010, 223 p. (informació sobre el "El creuer transatlàntic" a les pp. 34-35). També hi ha referències a l'obra de Guillem Díaz-Plaja: AA.VV.: *Querido amigo, estimado maestro: cartas a Guillermo Díaz-Plaja (1929-1984)*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009, 237 p. Edició a càrrec d'Ana Díaz-Plaja Taboada, Jordi Amat Fusté i Blanca Bravo Cela. Es recull una carta del Dr. Ferrer i Cagigal a Díaz-Plaja (pp. 44-45) i una fotografia de Díaz-Plaja a Nova York (portada i p. 42); així com a Díaz-Plaja, Guillermo: *Cartes de navegar*, Argentona: L'Axernador Edicions, 1992, 110 p. També hi ha mencions a les obres *Retrato de un escritor*, Barcelona: Pomaire: 1978.

3. Vegeu, per exemple, J. Maragall, *Balanç de la Universitat Autònoma*. Barcelona: Nova Terra, 1969; el catàleg de l'exposició *República, Universitat i Autonomia 1931-1939*, comissariada per J. Cassasas, F. Gracia; i J.M. Fullola. Barcelona, Universitat de Barcelona, 2009; i A. Segura i Mas, *La Universitat Autònoma de Barcelona. Història, memòria i compromís*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 2008-2009. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

4. Vegeu Fullola i Gracia, *El sueño de una generación*, pp. 17-28.

5. Cal recordar que arran dels fets d'octubre la cúpula del Patronat de la Universitat Autònoma va ser detinguda i empresonada al *Ciudad de Cádiz*...el vaixell que l'any anterior havia estat l'alberg del mític creuer per la Mediterrània.

6. Gairebé tots els materials emprats en aquest article són inèdits. Provenen de l'Arxiu Díaz-Plaja (situat a la Reial Acadèmia de Bones Lletres) i de l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona i del Centre de Documentació del Museu Marítim de Barcelona.

7. Guillermo Díaz-Plaja, *Memoria de una generación destruida*. Barcelona: Aymà, 1966, p. 108

8. *La Vanguardia* de dimarts 3 de juliol de 1934, a la seva pàgina 9, donava notícia de la concessió de quatre mitges beques a estudiants de les facultats de Ciències, Medicina, Dret i Filosofia i Lletres. Observem, doncs, la política de mantenir l'aspecte interdisciplinari del passatge.

9. Els llistats de passatgers acostumen a variar de nombre segons la font. El Dr. De las Barras parla de 95 (Barras de Aragón, Francisco de las: "El crucero trasatlántico de la Universidad de Barcelona", *Boletín de la Sociedad Geográfica Nacional*, núm. LXXV, juny 1935, pp. 323-334).També surt aquest número al llistat encapçalat per l'epígraf "Crucero Universitario" expedit per la Companyia Transatlàtica (Arxiu Històric de la UB). En canvi, la llista d'un prospecte imprès a bord del *Marqués de Comillas* amb data 2 d'agost (Arxiu Díaz-Plaja) en dóna uns 160.

10. Les conferències van ser les següents: G. Díaz-Plaja: "Andalucía, Canarias. Dos expresiones poéticas." "Los mitos, la Atlántida y el Mar Tenebroso". "Los testimonios literarios de la colonización". "Redescubrimientos literarios de América"; "Lo negro y lo criollo en la literatura"; "Los derechos del salvaje"; "Norteamérica y la cultura española".

Vicens Vives va dictar les següents: "El Atlántico de los alisios y del Gulf Stream"; "El problema histórico de la Atlántida"; "La Europa de los descubrimientos"; "El conquistador español"; "Las Antillas y el Mar Caribe. Filibusteros y bucaneros"; "Los sistemas coloniales: el imperio español"; "La hiperciudad: New York".

11. Així, el Dr. De las Barras de Aragón va parlar sobre els següents temes: "Habitantes primitivos de Canarias"; "Razas americanas"; "José Celestino Mutis", a més d'un curset pràctic d'Antropometria. Sas Muria va dissertar sobre "Inferioridad, superioridad e igualdad de la mujer".

12. Pérez va parlar sobre "Miscelánea de Puerto Rico"; Geigel, "Literatura de Puerto Rico", amb recitat de poemes a càrrec de la Sra. Elisa Jiménez de Pérez; i Cabrera sobre "Cantos y literatura de los negros".

13. Ferrer i Cagigal va parlar de "Enfermedades exóticas"; el Dr. Antonio Salvat va parlar de "El problema sanitario en la obra del canal de Panamá" y "Cómo fue extinguida la fiebre amarilla en Cuba (con la vacuna recién descubierta a [sic] América y Filipinas)".

14. I Quadern de bitàcola de la travessia del 20 de juliol al 10 de setembre del Vapor Marqués de Comillas (Arxiu del Museu Marítim de Barcelona).

15. A tall d'exemple, el viatge programat d'estudiants porto-riquenys a Barcelona l'estiu del 1936 i que no es va poder dur a terme per l'inici de la guerra civil espanyola.

16. Copiem literalment de l'encapçalament del document mecanoscrit: *El crucero trasatlántico de la Universidad de Barclona, conferencia por Dr. Francisco de la las Barras y de Aragón, en la Sociedad Geográfica, el 11 de marzo de 1935 (fue acompañada de numerosas diapositivas)*, p. 11. Document mecanoscrit. Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona.

17. Guillermo Díaz-Plaja, *Retrato de un escritor*. Barcelona: Pomaire, 1978, p. 317. En aquesta pàgina i les següents hi trobarem múltiples referències al creuer del 34.